

POLITIKAI NARRATÍVÁK ÉS MEGÉRTŐ SZOCIOLÓGIA

(Pászka Imre: Narratív történetformák. Belvedere Kiadó, 2007.)

Löffler Tibor

(SZTE ÁJK Politológiai tanszék)

Pászka Imre szociológus terjedelmre és tartalomra egyaránt tekintélyes kötetben foglalta össze „azokat a régebbi és újabb ismereteket”, amiket „megfontolásra érdemesnek” tart „a *megélt* és *elbeszélt* életekről szóló tudományos párbeszédben”. A 2007-ben megjelent, de a széles közönség számára 2008-tól hozzáférhető könyv deklaráltan „a megértő szociológia szempontjából” íródott.

Pászka Imre specifikusan szociológiai, de a politikai-politológiai elemzések számára mindenképpen releváns témát vesz bonckés alá: mások szóban és írásban *elmondott*, *elbeszélt* vagy *elmesélt* cselekedeteit vagy viselkedését. A szerző az – általában az *önéletírás* műfajából ismert – *élettörténetekre* összpontosít, ezért az „életrajzi módszer” tág fogalmából ki is emeli az élettörténetet és az önéletírást, amiket „összefoglaló terminussal” narratív történetformáknak nevez. A narratív történetformák közé sorolja még a társalgásokat, a köznapi beszélgetések történeteit, az eseményekről való beszámolókat, a naplókat, a memoárokat, az életrajzokat, a krónikákat, a riportokat, az interjúkat és egyéb más visszaemlékezésszerű megnyilatkozásokat is. Meghatározása szerint a narratív történetforma az, amely „valakinek vagy valakiknek az élményeit, tapasztalatait, vágyait, érzelmeit stb. fedi fel, szubjektív nézőpontból úgy, ahogy saját megélt és elbeszélt életét, a körülötte zajló eseményeket *látta*, illetve *látatja*”. (165.) A narratív történetformákat uraló, lényegi és módszertani különbségeket jelzik a fejezetenként tárgyalt különféle műfajok: memoár, éregény, önéletrajz, életrajz, élettörténet (life story), élettörténet (life history) vagy élettörténelem (histoire de vie, Lebensgeschichte), oral history, esettörténet, mítosz. Mégis, napjainkban a szociológiában két megközelítés érdemes figyelemre – írja Pászka Imre –, az angolszász interpretatív életrajz és a német életrajzi módszer (63.)

De mit tud kezdeni a politikatudomány a narratív történetformákkal? Nyitott-e egyáltalán a (magyar) politikatudomány a narratív történetformákra? E két, önmagában is jogos kérdés igenlő megválaszolása esetén adódik egy harmadik kérdés, amely Pászka Imre könyvére tereli a politológus figyelmét: ren-

delkezésre áll-e a politikatudomány vagy a politikai elemző számára megfelelő elméleti és módszertani eszközkészlet?

Az életrajzokkal, naplókcal, interjúkkal stb. operáló *politikátörténet* művelői minden bizonnyal nyitottak mind a narratív történetformákra, mind a megértő szociológiára, de tartok tőle, hogy bár a politikátörténetet tudomány-rendszerként szokásszerűen a politikai tudományok közé soroljuk, a politikátörténet inkább tekinthető a történettudomány vállalkozásának, minthogy történettudományos módszertana idegenül hat a politikai jelent és közelmúltat elemző politikatudós számára. Ez a talán elméletieskedőnek tetsző okfejtés érthetőbbé válik, ha feltesszük a kérdést: társalgásokat, köznapi beszélgetések történeteit, eseményekről való beszámolókat, naplókat, memoárokat, életrajzokat, krónikákat, riportokat, interjúkat és más visszaemlékezészerű megnyilatkozásokat mennyiben hasznosított (ráadásul elméletileg és módszertanilag magalapozott módon), a magyar politikatudomány mondjuk az elmúlt húsz év magyar politikai viszonyainak elemzése során?

Érzékeltetendő, hogy a könyv politológiailag kifejezetten hasznosítható és modellértékű, hadd osszak meg az olvasókkal – a steril szociológiai mű szerzőjének megértésében bízva – néhány olyan politikai, de politológiailag releváns narrációs problémát, amely Pászka Imre könyvének olvasása során ötlött fel bennem.

Nappali hold című esszékötetében¹ Csoóri Sándor beszámol arról, ahogy Sára Sándor a doni katasztrófáról meg a civil lakosság szovjetek általi deportálásáról szóló filmjét forgatta: „Sára Sándor megrendítő *emlékezet-kihantolásokra* vállalkozik. Ő maga nem beszél, de *beszéltet*. Szinte észrevétlenül *segíti hozzá* az emlékezőket ahhoz, hogy azt is *ki merjék mondani* a filmen, amit maguknak is csak *reszketve mertek bevallani*”. Mindez azért, magyarázza Csoóri, mert a kérdés „hozzáférhetetlen és fenyegető *titok* maradt”: „*Beszélni se, írni se lehetett róla*”. A téma a személyes és társadalmi elfojtás miatt politikai kérdéssé vált a rendszerváltásra, majd része lett a magyar társadalmat *megosztó politikai és műltpolitikai narrációknak*, mígnem szaktudományos fordulatot hozott a témában Pihurik Judit könyve², amelyben a szerző szisztematikus kutatásokkal lép – szerintem – Sára Sándorék nyomdokaiba.

Gerő András történész egyszer kifogásolta, hogy Sólyom László köztársasági elnök a holokausztról mint mítoszról beszélt, és hogy a mítosz szóval kinyit egy olyan lehetőséget, ami az arra fogékony emberek részéről a holokausztrelativizálás felé hat. Gerő arra apellált, *ahogy* a holokauszttagadók a *köznapi és pejoratív jelentés* szerint beszélnek a holokausztról mint mítoszról: *kitaláció értelmében vett legenda vagy mese*. Amikor azt állította, hogy a holokauszt egy *ténysorozat* és így nem minősíthető mítosznak, csak szimbólumnak³, nem ismerte fel a mítosz („műthosz”) eredeti és igazi értelmét: olyan beszéd, elmondás, elbeszélés, üzenet, párbeszéd, amely a közösség közös emlékezete számára közös jelentést hordoz. A mítosz mint tanítás, a közösség és tagjai

transzcendens élményeit és tapasztalatait rögzíti és magyarázza. Jellegénél fogva a hiten alapul, és hitet alapoz meg, ennek ellenére történelmi tényekre és tapasztalatokra is alapozódhat. Az interpretációhoz szükséges *tényekhez* hozzátartozik, hogy a köztársasági elnök kritizált megfogalmazása a Holokauszt Emléknapi alkalmából elmondott egyik beszédéből⁴ származik, és a következő *szövegkörnyezetben* hangzott el: „Fél évszázad alatt a holokauszt kilépett az *egyszeri történelmi események* sorából: *jelképévé* vált minden népirtásnak. *Kertész Imre* szavaival a holokauszt az emberiség nagy *mítoszai* közé emelkedett”.⁵ Kertész Imre a holokausztban az emberi állapotot ismerte fel, a nagy kaland végállomását, ahová kétezer éves etikai és morális kultúrája után az európai ember eljutott⁶, és úgy gondolja, hogy a holokauszt *több mint történelmi esemény*, mert az európai kultúra számára mitikus (!) jelentése van: ahogy az Úr a Sinai hegyén a kőbe vésett Tízparancsolatot átadta Mózesnek, úgy az átadás *eredeti mítoszának az ellen-mítosza* Auschwitz.⁷

A Pászka-könyv eszembe juttatott egy beszédes című és tartalmú írást is, ami a HVG 2008. november 12-i számában jelent meg: „Ön politikus. Akar róla beszélni?” Miért nem írnak memoárokat a magyar politikusok? – teszi fel a kérdést a cikk szerzője. S beszámol arról, hogy Demszky Gábor családszociográfiai művének (Keleti éden) kiadója nagyon sajnálja, hogy Antall József nem írt emlékiratot, és úgy tűnik, hogy Göncz Árpád is letett róla, pedig az ő írásaik nemzetközi figyelemre számítottak volna. Őt magát különösen érdekelné Markó Béla visszaemlékezése, hiszen az RMDSZ elnöke nem csak író ember, de egyfolytában az erdélyi politikusra jellemző köztes helyzetben van, ami kiváló irodalmi nyersanyag. A politikusi memoároknál – folytatja – elsősorban a státusférfi formátuma számít, márpedig a rendszerváltás óta eltelt húsz év még nem termelte ki a fajsúlyos egyéniségeket. Rettentő sablonosak az életpályák, érdekes, igazán egyedi gyerek- és ifjúkor alig akad. Egy megszólaltatott szakértő idevágó észrevétele szerint az angolszász világban a memoárok, így a politikusi visszaemlékezések rendkívül népszerűek, de ezek jó részét *nem az emlékezők, hanem strómanjaik rakják össze*. Szóba kerülnek még Horn Gyula memoárjai⁸, minek nyomán a recensens nem tud nem gondolni Pozsgay Imre és Szűrös Mátyás visszaemlékezéseire, illetve arra, hogy – különös tekintettel a rendszerváltás huszadik évfordulójára – a sok-sok elszórt kisebb-nagyobb interjú mellett igazából nem akadt még politológus vállalkozó arra, hogy a téma alapos ismeretében egyfajta politológiai „oral history” keretében szólaltassa meg a nagy idők még élő nagy tanúit. Ahogy nincs (még) nyoma az eddig megjelent visszaemlékezések rendszeres és kritikus feldolgozásának sem. A probléma szakmai (politikatudományi) súlyát mi sem jelzi jobban, mint hogy – maradván az idézett példánál – Szerdahelyi Szabolcs dokumentumgyűjteménye⁹ éppen abból a szándékból íródott, hogy a *tisztánlátás* és a *történelmi hűség* érdekében bemutassa Horn életének az *önéletrajzi* könyvben *homályos, homályban maradt, homályban tartott* időszakait. A kétségtelenül

politikai indíttatású ellenmű megírását ösztönözte az a – politológiai szinten releváns – motívum is, hogy Horn Gyula többször hivatkozott arra, hogy *élete nyitott könyv*, az emberek azt megismerték, elfogadták, és ennek *tudatában* szavaztak rá. A kép mindazonáltal úgy teljes, hogy Horn Gyula önéletrajza nagy publicitást kapott, külföldön is megjelentették, ellenben Szerdahelyi korrekciója nemcsak hogy a szűkebb jobboldali szubkultúra olvasmányélménye maradt, de a két könyv együttesen senkit nem inspirált arra, hogy azok kritikus és módszertanilag megalapozott feldolgozását elvégezze, és ezek után új fejezetet nyisson a magyar politikai életrajzok történetében.

Ha eme politikai-politológiai kitérő után kézbe vesszük Pászka Imre kifejezetten *elméleti és módszertani* jellegű, de „megértő” szociológiai művét, nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a recenzens miért ajánl politológusoknak egy – politológiai szempontból – steril szociológiai művet.

A bemutatott elméleteket szociológiai „terepmunkán” is tesztelő szerző részletesen taglalja az önéletírások készítésének vagy feldolgozásának módszertani alapjait, vagy ha úgy tetszik, buktatóit. „Mások cselekedeteit/viselkedéseit azáltal *értjük meg* – írja –, hogy elbeszéljük, elmondjuk, elmeséljük szóban vagy írásban, aminek konvencionálisan rögzített dramaturgiája van.” (12.) Az élettörténetek és a beléjük ágyazódott szubjektív szándékok, célok, vágyak, értékítéletek stb. megértése „*részt vevő megfigyelést* feltételez, amit ma többnyire interjútechnikákkal valósítanak meg, holott az interjúhelyzet sajátos helyzetet alakít ki, ami igencsak eltér attól, amiről maga az interjú szól”. (18) Az önéletírás kész produktumokat feltételez. Metodikai gondok igazából az interjú technikával rögzített élettörténet esetében vetődnek fel. Az interjú „két személy interakciójának eredménye” (171.) Rögzítendő a paralingvisztikus megnyilvánulások, a szünetek, a beszédmódok (59.), de kérdés, hogy rögzítik-e őket, ha például csak a kutató tartalom érdeklí a kérdezőt, és jelzik-e azokat, ha közreadják az interjút. Az interjúhelyzetben kettős intencionalitás érvényesül: a kutató szándékosan hozza létre a párbeszédhelyzetet, és az interjú során motivált és célkövető magatartást tanúsít, de a „megfigyelt alany” is hasonlóképpen viselkedik, és kettőjük szándékai, céljai és motivációi nem esnek egybe. Ezért hát a kutatónak a közlés tartalmát és az alannal való kapcsolatát illetően kettős kihívással kell szembenéznie. Különös probléma az, hogy a narratívák mint én-elbeszélések részei lehetnek az én narratív szerveződésének, ha történeteket azért szerkesztünk, hogy életünk szétszórt elemeit integráljuk, aminek identitást képző funkciója van: identitásunk valójában nem egyéb, mint életünk története. (284-285) Ehhez csak azt fűzném hozzá, hogy – például – a szocialista rendszerhez lojális idős embereknek a rendszerváltás előtti időszakban leélt életükre nézve visszaemlékezéseik valóságok, de a rendszerváltás utánira *szubjektív identitás- és integritásigénnyel* terheltek. Életüket *értelmetlennek* és *értéktelennek* érezhetnék, ha *úgy* mutatnák be rendszerváltás előtti életüket, hogy az ütközik a rendszerváltás alapvető céljaival

és értekeivel stb., ami szintén kihívás az elemző számára. Pászka Imre használ is egy idevágó fogalmat, az *identitás-legitimitás* (önismeret-elismerés) kifejezését, és lényegre törően foglalja össze a problémát: „Az egyén folyamatos alkalmazkodási kényszerhelyzeteknek van kitéve. Ami azzal jár, hogy folyamatosan szerkeszti és újraszervezi a 'világban' való így-létét, saját múltját, jelenét, saját vágyait, az éppen rá ható kényszerek függvényében”. (321.) Az így megszerkesztett és érvényes életrajz vagy elbeszélés „lehetővé teszi az egyén különféle tapasztalatainak lehető legkoherensebb és legharmonikusabb integrációját”. (324.) Marad azonban egy alapkérdés az elemző számára: „mi tekinthető valóságghú beszámolóknak?” (326.) A kérdés azért jogos, mert „a múltról szóló elbeszélés nem magához a múlthoz kötődik, hanem a jelenbeli rivális interpretációkról szóló vitákhoz”. (365.)

Pászka Imre részletesen taglalja a szociológiai megértés számára adekvát elméletek, filozófiák és irányzatok sorát. A hermeneutika kérdése, hogy hogyan mondja, hogyan érti az alany, ami történt, és mikor történt, ami megtörtént. A válaszok nem iktatják ki az *ok-okozati összefüggéseket*, hanem a *szándékokra, motivációkra* helyezik a hangsúlyt, mivel ezen *intenciók* történésekben is konstituáltak. (97.) Idevágó alapproblémát jelent a „mit tesz?” és a „miért teszi?” kérdések és a rájuk adott válaszok közti különbség. (111., 122., 144.). Más megközelítésben: a *leírás* kérdése a „minek az esete áll(t) fenn?”, a *magyarázat* pedig a „miért ez az eset áll(t) fenn?”. (127.) A „motivum” fogalma a cselekvésnek az „ok”-tól megkülönböztetett „alapjára”, „megalapozására” utal. Ez az alap a cselekvő *szándéka*, mint *indíték*, de a megértéshez hozzátartozik, hogy a *cselekvő elmagyarázza*, hogy milyen szándékkal tett valamit. (86., 131., 141–150.)

A szociológiai „megértés” problémáját azért is tartom fontosnak kiemelni, mert ezzel szemben a magyar politikai vitákra és politológiai elemzésekre egyaránt jellemző egy sajátos attribúció: *önkéntesen tulajdonítanak valamilyen szándékot* a politikai ellenfélnek vagy az elemzett cselekvőnek. (A kormány „*azt üzeni*, hogy” – mondja az ellenzék. Az ellenzék „*azt akarja*, hogy” – állítja a kormány stb.). A könyv vonatkozó részeiből feltárul a „megértés” körüli néhány probléma. A megismert szociokulturális háttérkörnyezettel együtt a *cselekvő argumentációja* lehetővé teszi az elemző *állásfoglalását*, ezáltal pedig a cselekvés *igazolását*, csak hogy az elemző motívumtulajdonítása éppenséggel lehet *megbélyegzés* vagy *kárhóztatás*, ezért szerintem szükséges az indokoltság és az igazolás/igazoltság kettéválasztása, és az *önigazolás* fogalmának alkalmazása, amikor terítékre kerül, „hogy a cselekvők hogyan indokolják meg cselekvésüket, viselkedésüket”. (131., 145.)

A megértés sajátos csapásiránya az, amit Wilhelm Dilthey az „Erlebnis” (élmény) fogalmával fejtett ki: a megélt, megtapasztalt történeti-társadalmi valóságba ágyazott személy *megélt-megtapasztalt élményének* megértése. Pászka Imre figyelmeztet is: Dilthey a természettudományokban a *magyarázatot*,

míg a szellemtudományokban a *megértést* hangsúlyozza. (21.) Dilthey az élethez megértő módon viszonyul, mert az életút (Lebenslauf) eseményei, élményei, szekvenciái bensőleg összefüggnek, mindig az énrre vonatkoznak, és mindezek összefüggő struktúrát képeznek. (80.) Igaz, Droysen tett először különbséget megismerés, magyarázat és megértés között, és Max Weber a „megértés” két változatáról is beszélt (113., 119., 127.), a szociológiában azonban csak az 1970-es években került ismét napirendre „a cselekvő nézőpontjába való behelyezkedés” módszere, amivel a „sokféle társadalmi háttérrel rendelkező alanyok *szubjektív perspektíváit* próbálták adatolni”. Ennek az új „életrajzi módszernek” a hívei az *élettörténetre* (life history) összpontosítottak, ám az élettörténeteket nemcsak eszköznek, vagyis információforrásnak tekintették, hanem „társadalmi valóságot magukban hordozó ténynek is”(37-38.). „A fenomenológiai belátásban a cél a társadalmi jelenségek megértése az *emberek nézőpontján* keresztül, vagyis a releváns valóság az, amit az emberek annak tartanak.” (65.) Az olvasó nem téved, ha az előbbiekből olyan relativizmust és szubjektivizmust olvas ki, amely kétségessé teheti az objektív társadalmi valóság tudományos (módszertanilag megalapozott) megismerését. De mint Pászka Imre hangsúlyozza: az életrajzi módszer ugyan a pozitivistá „chicagói iskola” révén nyert létjogosultságot, de a hatvanas évektől újabb és újabb „poszt-pozitivistá” irányzatok kérdőjelezték meg a kutatott tárgy és a pozitivistá eljárások közötti összhang lehetőségét úgy, hogy a hangsúlyt az egyéni látásmódra és a hétköznapi életre helyezték, és azt mondták, hogy *a valóság sokféle*, ezért ahányféle a valóság, annyiféle módszerre van szükség. (75.)

Pászka Imre sokszor ír a megértő szociológia diszciplináris kapcsolódásairól, de a politikatudományt külön nem említi. A bemutatott és elemzett történetformák olvastán azonban bárkinek nyilvánvaló lehet, hogy ezek a politikai elemzések lehetséges forrásfajtáinak is felfoghatók. Pászka Imre egyenesen úgy fogalmaz, hogy a narratív történetformák nem képezik a szociológia kizárólagos terepét, az esetek többségében osztoznia kell a többi társadalom- és humán tudomány megközelítéseivel, és hogy az átfedések miatt a rokon területek eredményeinek felhasználása nélkülözhetetlen. (12.)

A politika és politikatudomány iránt érdeklődők kivált Szabó Márton révén igazán otthonosan mozoghatnak a politikai szemantika, a szimbolizáció, a retorika és a diskurzus, a politikai tudás, a diszkurzivitás és a politikai nyelv és kommunikáció területén, ezért a narratív történetformáknak a megértő szociológia felől és révén megvilágított témáját interdiszciplináris (szociológia és politológia közötti) reflexiók¹⁰ reményében tartom igazán figyelemre érdemesnek.

JEGYZETEK

- ¹ Csoóri Sándor: Nappali hold. Püski, 1991.
- ² Pihurik Judit: Naplók és memoárok a Don-kanyarból 1942–1943. Napvilág Kiadó, 2007.
- ³ Súlyom jóindulatú, de szellemileg eltévedt. Hírszerző, 2007. 09. 11.
- ⁴ Súlyom László köztársasági elnök beszéde az Országházban rendezett Holokauszt Emléknapon. 2006. január 27. http://www.keh.hu/keh/beszede/20060127holokauszt_emleknap.html.
- ⁵ Lásd Heller Ágnes írását Kertész Imre: A holokauszt mint kultúra? (Századvég Kiadó, 1993.) c. könyvéről In: Heller Ágnes: Auschwitz és Gulág. Múlt és Jövő Kiadó, Bp, 2002, 7. [*Súlyom László hivatkozása!* –L. T.]
- ⁶ Kertész Imre: A stockholmi beszéd. Magvető Kiadó, 2002, 19. oldal.
- ⁷ Kertész Imre: A holocaust mint kultúra. Századvég, 1993. 46. oldal. Kertész Imre egy másik megfogalmazása: „semmi sem érdekel igazán, csakis az Auschwitz-mítosz”.
- ⁸ Horn Gyula: Cölöpök. Kossuth, 1998. Horn Gyula: Azok a kilencvenes évek... Kossuth, 1999.
- ⁹ Szerdahelyi Szabolcs: Hiányzó cölöpök: ami Horn Gyula életrajzából kimaradt. Kairosz, 2002.
- ¹⁰ A könyv egy izgalmas részlete, hogy a 353. oldalon Pászka Imre hivatkozik a Szabó Mártonnal folytatott levélváltására arról, hogy Ricoeur hogyan fogja fel az írás és olvasás különbségét.